

СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р **Таня Джанфезова**

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

за дисертационен труд

на тема

“Керамиката от енеолитните селища в района на Варненските езера“

с автор **Станимир Жасминов Първанов**

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 2. **Хуманитарни науки**, професионално направление 2. 2. **История и археология** (Стара история – Праистория – Енеолит), катедра „Археология“, Исторически факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Научен ръководител: доц. д-р **Петя Георгиева**

Предоставени материали

Настоящото становище е изготвено на основание на заповед № РД-38-436/18.07.2024 г. на г-н Ректора на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ и решение на Факултетния съвет на Исторически факултет от 09.07.2024 г. (протокол № 12). Предоставените материали включват 387 страници основен текст (363 от които са разпределени в увод, четири глави и заключение, а 23 обхващат цитираните заглавия), съпроводени от три обемни приложения. Първото представя принципите на разработената класификация (73 стр.), второто включва каталог с 2843 обработени единици (131 стр. текстови описания в табличен вид), а третото се състои от 81 фигури (карти, схеми и снимков материал) и 232 табла с илюстрации на керамични фрагменти и съдове. Налични са и два автореферата – на български и на английски език.

Характеристика на дисертацията

Темата на дисертацията е актуална, тъй като предлагането на работа, характеризираща късния халколит в контекста на локалното и междурегионално развитие по Западното Черноморие е дългоочаквано. Анализът на керамични фрагменти и съдове от селища, попадащи в ареала на т.нар. култура Варна безспорно е обещаващ, тъй като именно тези обекти често се свързват с оскъдни и противоречиви данни.

Спрямо значимостта на севернобългарския черноморски район за европейската праистория, скромно формулираното кратко заглавие „Керамиката от енеолитните селища в района на Варненските езера“ не отразява същинското значение на изследваните материали за пълноценното разглеждане на важни проблеми, свързани с характеристиката на общностите, населявали това пространство – развитието на културата и социалните отношения, взаимовръзките със съседни райони и други.

Въпреки че някои от тези ключови аспекти не са изчерпателно разработени в дисертацията, обективните фактори, налагащи ограничения при работата с материалите, са посочени коректно неколккратно. Това се отнася както до трудностите, свързани с практическите етапи от обработка на конкретните материали, така и до неминуемите

ограничения във възможностите за интерпретация и приложението на изводите в по-широк контекст.

Традиционно формулираната основна поставена цел е достатъчно ясна и конкретна. Усилията са съсредоточени върху предлагане на цялостна характеристика на наличните разнообразни категории керамични изделия, съпроводено с установяване на относителната хронология на селищата. Остава неоправдана само липсата на пълноценна дискусия и предлагането на безпристрастен поглед, основани на добро познаване на многобройните налични данни, свързани с абсолютната хронология на „културата“ (според сведения за датирани скелетни останки от некрополи).

Поставените практически задачи са ясни и изпълними, като обхващат пълния цикъл, оформящ първичния проучвателски процес – документиране, класифициране и анализ според традиционно установените подходи (технология, типология, украса). Осъщественият т.нар. „сравнително-типологически анализ“ действително е довел до сполучливото извеждане на характеристики за керамичните изделия според наличните данни от изследваните селища. Насочването на повече внимание върху степента и характера на обвързаност с култура Коджадермен – Гумелница – Караново VI, в контекста на развитието на района през късния халколит (както и интерпретация на въпросните процеси), би предизвикало научен интерес.

Структурата на дисертацията е логична, подходящо разработена според целите на изследването. Липсата на обособена част, в която подробно е разгледано значението на направените изводи, донякъде е компенсирана от предлагането на сравнително подробно заключение. Именно в него е направен опит за систематизиране на наблюденията според някои въпроси, дискутирани в основния текст, като накратко са коментирани и теми, останали незасегнати в предходните глави на дисертацията.

В първата глава („История на проучванията на енеолита в района на Варненските езера“) е демонстрирано отличното познаване на публикуваните сведения по основните въпроси, свързани със селищата. Въпреки следването единствено на хронологически принцип при представянето на данните, информацията е коментирана коректно, на места изключително подробно. Според годината на издаване са обособени четири основни хронологически периода, което до момента не е предлагано в други историографски прегледи за обекти от района.

В тясна връзка със сведенията от предходната глава, втората част от работата („Селищата от района на Варненските езера“) предлага характеристика на даденостите на терена и подробен анализ на данните за селищата от разглеждания ареал. Именно тук проличават уменията, старанието и упоритостта на Станимир Първанов, проявени в процеса на търсене на всички налични данни за селищата, при това от разнообразни източници – както публикации, така и музейни архиви. Успешното справяне с нелеката задача информацията да бъде открита и систематизирана, а на много места и коригирана, е похвално.

Обемната трета глава („Анализ на керамиката от селищата“) подходящо започва с пояснения относно принципите за структуриране на текста и основните подходи за работа по конкретната задача. Според този традиционен подход са поднесени подробни описания съгласно възприетите класификационни принципи. До известна степен е самоцелно избирателното посочване на общи публикации по темата за характеризиране на керамика в тази част от текста (заглавия, които нямат пряка връзка с анализ на конкретния материал). Необосновано е и посочването на сходства с обекти, отдалечени с цяло хилядолетие от разглежданите в дисертацията селища, въз основа на регистрирано прилагане на лентеста техника за изграждане на съдовете – подход, използван в твърде много и различни периоди и култури. От второстепенно значение е

и препоръката за избягване на определения като „огрубен търбух“, формална класификация“, „метод на изработка“, „манипулирани полета“ и други.

Четвъртата глава („Сравнителен анализ на керамиката от селищата“) изчерпва темата за установените паралели – под формата на изброяване на съответните за всеки отделен тип, вариант и т.н. Определянето на относителната хронология на материалите от селищата се основава на разграничаването на две основни „хронологически групи“ (стр. 324 и следващи), свързани съответно с „фазата Варна I (начало на късния енеолит) и с фазите Варна II-III и Варна III.

Предложеният „сравнителен анализ“ спрямо некрополите от разглеждания ареал (стр. 347 и следващи) касае единствено установените паралели между формите и украсата на съдовете и обхваща три непълни страници текст. Така е пропуснат шансът връзката между селищата и некрополите в района (стр. 350) а се коментира по-пълноценно, особено като се има предвид значението на въпросните обекти и спецификата на артефактите, открити в гробовете. Работата само би спечелила от съотнасяне на данните спрямо AMS датирани контексти от некрополите, а съответно и от дискусията относно съотнасянето на традиционната относителна хронология спрямо предложенията за ревизирана абсолютна хронология.

Заключението заслужава особено внимание, тъй като в него за пръв път по-конкретно са засегнати някои важни теми, свързани с приложението на изведените наблюдения. Както самият автор подчертава, темата на дисертацията е обвързана и с „проблемите, свързани с некропола Варна I“ (стр. 364). В този смисъл е оправдан интересът към изясняване на същинската връзка между тях, което обаче се очертава като бъдеща задача. Синхронизирането на обекти с варненския некропол предполага дискутирането на повече и разнообразни аргументи (известни от публикации) в полза на или против някои твърдения. Известни единични дати от селища, приведени в подкрепа на тезата за синхронност между селищата и некрополите, всъщност попадат във времеви интервал, допускащ вариации от двеста години. От друга страна, въпреки наличието на многобройни AMS дати от гробни контексти, те не са анализирани. Възможните фактори за изкуствено изместване (към по-ранен период) на въпросните дати са пренебрегнати. Вместо това се допуска наличието на „поне едно столетие, в което е напълно възможно да се вмести“ като времетраене фазата Варна I от едноименната „култура“ (стр. 363). В допълнение е представено и твърде обобщаващото заключение, че ако ползването на некропола Варна I е прекъснало „поради загиването на близкостоящото селище, то на практика датите за обхвата на съществуването му могат да се отнесат и за всички селища“ (стр. 363).

Посочените по-горе коментари засягат сложни проблеми, свързани с развитието на къснохалколитните общности в разглеждания район. Те в никакъв случай не омаловажават приносите на Станимир Първанов – напротив, отправени са именно защото докторантът се е справил успешно с поставените задачи, което позволява резултатите да бъдат разгледани и извън сравнително тясната рамка на темата на дисертацията и съобразно значимостта на района. Значителните положени усилия от страна на докторанта позволяват задълбочаване на научните дискусии и представляват стъпка към изясняване на характеристиките на селищата и некрополите във въпросния ареал, което показва и значението на дисертацията за бъдещото им решаване.

По отношение на оформянето на текста на дисертацията и на съпровождащите приложения – предложените илюстрации с отлично качество недвусмислено демонстрират старанието и придобитите умения за обработване на многоброен и разнообразен археологически материал. Текстът е ясен и добре структуриран, като личи

усърдието на докторанта да включи и коментира цялата налична информация. В съвсем малко случаи липсва цитиране (стр. 2, 158, 350), пропуснати са думи и пунктуационни знаци, спорадично са допускани малки неточности (Shepperd вместо Shepard, стр. 143; липсващ обект № 3 на фиг. 21, в Приложение 3), има и някои не съвсем подходящи изрази – „много базисно ниво“, стр. 3; „предвкват остаряла информация“ (стр. 8); „централно място или направо култов център (стр. 52); „на места има добри следи за поставяне на допълнителни ленти“ (стр. 146); много стандартизиран“ и „много унифицирана“ (стр. 294) „горна граница на селището“ (338) („събирателен обект“ (стр. 349), „маркер“ и други.

Завършеният вид на дисертацията определено е спечелил от отразяването на препоръки, отправени на предварителното обсъждане на работата. Отлично впечатление оставят и таблата, представящи керамичните изделия, типични за отделните обособени периоди (фиг. 77-80, Приложение 3).

Заключение

Станимир Първанов се е справил успешно с трудоемката работа с материал, свързан с редица практически трудности. Обработените 4 110 единици са документирани изключително старателно, на високо ниво и са анализирани подробно. Похвален е опитът за прилагане на многокомпонентен анализ, особено по отношение на технологията на керамичното производство. Критично са анализирани и сполучливо са поправени неточности, често възпроизвеждани в различни публикации. Демонстрирано е отлично познаване на източници, свързани с работата по конкретната тема, като това е съчетано с умения за систематизиране на публикувана информация, извличане на сведения от музейни сбирки, архивни документи и други.

Въпреки възможността да се отправи принципна препоръка за по-голяма изчерпателност в дискутирането на различни аспекти от динамиката на културните процеси и контакти в разглеждания регион, поставените в дисертацията задачи са изпълнени, като ясно личат положените усилия, старанието и уменията на Станимир Първанов, проявени в опита да предложи свой приносен прочит на наличните данни.

По тази причина убедено давам своята **положителна оценка** за присъждането на образователната и научна степен „**доктор**“ на Станимир Жасминов Първанов в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2. 2. История и археология.

15. 10. 2024 г.

Изготвил становището:

(доц. д-р Тания Джанфезова)